Ingrida Čičiurkaitė,
Ernestas Kuckailis

Kalniškės mūšio vietos tyrimai

2025 m. bus minima Lietuvos partizanų Kalniškės mūšio (Lazdijų r., Šeštokų sen.) 80 metų sukaktis. Tai vienas didžiausių ir svarbiausių Lietuvos partizanų mūšių su reguliaria tarybine kariuomene. Rengiantis tinkamai paminėti sukaktį ketinama atnaujinti memorialą. Dėl šios priežasties Lazdijų rajono administracija kreipėsi į KVGT dėl archeologinių tyrimų.

Apie Kalniškės mūšį, vykusį 1945 m. gegužės 16 d., daugiausia žinoma iš atsiminimų ir istorinių archyvinių duomenų. Teigiama, kad jame dalyvavo apie 60–120 Lietuvos partizanų (skaičiuojama, kad žuvo 43 partizanai), buvo nukauta apie 200 NKVD karių ir stribų. Iki šiol apie mūšį ir jo eigą daug ko nežinoma: kovojančių pusių pozicijos, atsitraukimo kryptys, nežinomi priešo nuostoliai (jie skaičiuojami triženkliais skaičiais) ir t. t. Kalniškės mūšio vietoje nebuvo vykdyti sistemingi tyrimai, norint atsakyti į čia suminėtus klausimus. Todėl tyrimams suformuoti du tikslai: paveldosauginis – išsiaiškinti situaciją ir galimybes įrengti ir atnaujinti infrastruktūrą numatomoje tvarkybos darbų teritorijoje ir mokslinis – rekonstruoti mūšyje dalyvavusių pusių puolamąsias bei gynybines pozicijas, atsitraukimo kryptis.

2006 m. E. Pranckėnaitė Kalniškės mūšio vietoje atliko žvalgymus projektuojamos automobilių aikštelės ir infrastruktūros vietose. Tyrimų metu metalo detektoriumi surinkti po mūšio žemėje likę radiniai, taip pat pastebėti „lobių ieškotojų“ pėdsakai – palei įrengtus medinius suolus, šalia paminklo ir R kelio pusėje. Žvalgymų metu tirtas 0,5 ha dydžio plotas, surinkta šiuolaikinių šiukšlių ir 24 su mūšiu susiję artefaktai – šoviniai, kulkos ir tūtos. Daugiausia šovinių fragmentų fiksuota kalvelės, ant kurios pastatytas paminklas, R pašlaitėje. Keli su mūšių susiję radiniai aptikti laikinosios scenos vietoje. Automobilių aikštelėje ir pėsčiųjų tako vietoje radinių neaptikta. 2006 m. aptiktų radinių dalis koreliuoja su R kalno dalyje fiksuotomis tarybinių kareivių pozicijomis.

Žvalgymų ir detaliųjų tyrimų vieta yra **Gudeliškės** kaime (Lazdijų r., Šeštokų sen.), Kalniškės miške. Vizualiai ir metalo detektoriais žvalgyti 3 plotai: saugomoje Lietuvos partizanų Kalniškės mūšio vietos komplekso (UK 37491) teritorijoje – 13,27 ha ploto plotas 1; Kalniškės miške, maždaug 1,75 km atstumu į PR nuo saugomos teritorijos – 2,98 ha ploto plotas 2; Kalniškės miške, maždaug 2,4 km atstumu į PR nuo saugomos teritorijos – 2,31 ha ploto plotas 3. Numatomose memorialo tvarkymo vietose, plote 1, be žvalgymų metalo detektoriumi atlikta ir teritorijos patikra gręžiniais ir kasiniais. Tokiu būdu patikrinta 1814 m^2 (0,18 ha) ploto teritorija. Nustatytas įžemio aukštis – faktas, kad nebuvo įgilintų struktūrų. Iš viso archeologinių tyrimų metu tirta bendro 18,74 ha dydžio teritorija. Plotai 2–3 tirti siekiant patikrinti liudininkų prisiminimais grįstą mūšio eigos rekonstrukciją, labiausiai paplitusią visuomenėje.

Tvarkybos darbų vykdymo plote 1, vertinant įžemio aukštį, nustatyta, kad teritorijoje virš įžemio susiformavę kalvotoms teritorijoms būdingi slinkimo ar plovimo sluoksneliai. Natūralus įžemis fiksuotas apie 30–70 cm aukštyje. Išskirtos 2 zonos R ir Š įrengto memorialo dalyse, kuriose zondais ir kasiniais įvertinta stratigrafija. Kasiniuose fiksuoti tik natūralių procesų metu susiformavę sluoksniai. Vertinant įžemio aukštį ir stratigrafiją, memorialo teritorijoje nefiksuota įgilintų su mūšiu susijusių struktūrų. Žvalgymų metalo detektoriumi metu nustatyta, kad daugiausia su mūšiu susijusių radinių aptikta centrinėje memorialo dalyje –

saugomoje teritorijoje ir memorialo V dalyje. Iš viso memorialo teritorijoje ir gretimoje jo aplinkoje (daugiausia V dalyje) fiksuotos 204 radimvietės (1 pav.). Plote 2 fiksuotos 4 radimvietės, iš kurių tik viena priskiriama Lietuvos partizanams, likusios radimvietės – atsitiktiniai radiniai. Plotes 3 fiksuotos 5 radimvietės, visos – atsitiktiniai radiniai.

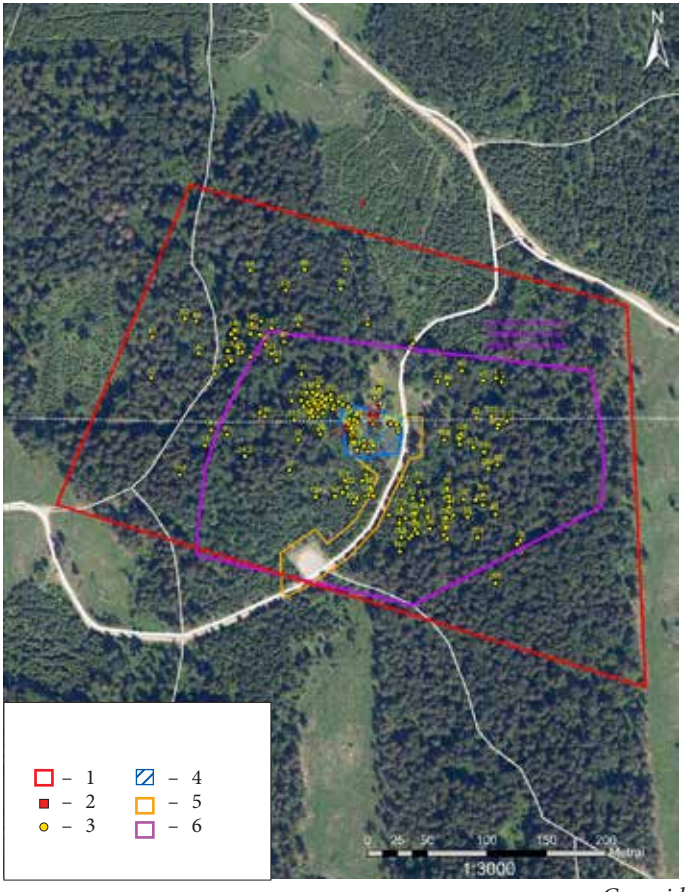

1 pav. Lietuvos partizanų Kalniškės mūšio vietos komplekso (UK 37491) ir aplinkos archeologinių tyrimų situacijos planas: 1 – 2023 m. žvalgytas plotas; 2 – 2023 m. kasiniai; 3 – 2023 m. radiniai; 4 – 2023 m. zonduotas plotas; 5 – 2006 m. E. Pranckėnaitės žvalgymai; 6 – KVR objektai. R. Kraniausko brėž.

Fig. 1. The site of the Battle of Kalniškė (UK 37491) and its surroundings: 1 – 2023 survey area; 2 – 2023 shovel test pits; 3 – finds collected in 2023; 4 – area probed in 2023; 5 – survey by E. Pranckėnaitė in 2006; 6 – cultural heritage sites.

Mūšio eigą detalizuoja istorinių ir archeologinių duomenų sugretinimas. 220 NKVD pulkas operaciją pradėjo gegužės 16 d. ryte, užėmė pozicijas aplink mišką jį izoliuodamas. Apsuptas buvo apytikriai 6 km^2 miško plotas tarp kelio Lazdijai–Krosna, Marinkos, Seimeniškių ir Rolių kaimų. Didelė dalis partizanų grupėmis buvo išsiskirstę po kaimus netoli miško ir grįždami į susitelkimo rajoną turėjo kontaktų su priešu, todėl jau nuo ryto visame minėtame miško masyve skirtingose vietose pasigirsdavo mūšio garsai. Stasys Mirijauskas (mūšio dalyvis) prisimena, kad stovykloje susirinko apie 60 vyrų ir sprendė, ką daryti – kovoti ar išsislapstyti medžiuose, buvo siūlymų išsiskirstyti po mišką mažomis grupėmis. Vėliau miško V pakraštyje su priešu susidūrė K. Kliučinsko-Kovo žvalgybos patrulis (Noreika D., Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2012, nr. 1 (31), p. 104). Tai reiškia, kad ryte miškas jau buvo apsuptas iš visų pusių. Įsitikinus, kad atsitraukimo iš miško keliai atkirsti, galutinai nuspręsta nesitraukti ir gintis, užimta žiedinė gynyba Meškakalnyje. Įrankių apsikasti partizanai neturėjo. Tai patvirtina archeologiniai tyrimai, kurių metu apkasų ar kitokių įgilinimų neaptikta.

Kalną iš V, Š ir R pusių supo priartėjusio 1 NKVD bataliono padaliniai. Iš dalies kalva buvo

izoliuota ir P pusėje. Mūšio ant Meškakalnio pradžioje, apie 16 val., priešas šaudė intensyviai, bet prie kalvos nepriartėjo. Vėliau NKVD pradėjo šturmuoti kalvą ir patyrė pirmuosius didesnius nuostolius, nes, pasak liudininkų, puolė chaotiškai ir drąsiai, tarsi eidami į „psichinę ataką“ (Noreika D., Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2012, nr. 1 (31), p. 103). Remiantis archeologinių tyrimų medžiaga nustatytos puolimo kryptys: kalva šturmuota iš ŠV–V ir iš R–ŠR pusių (2 pav.). Kalvos šlaitai, ypač iš V pusės, gana statūs ir patogūs gintis. Skyrininkas Kovas prisimena, kad pradžioje aukų iš partizanų pusės buvo mažai (Noreika D., Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2012, nr. 1 (31), p. 103).

Lyginant skirtingų šaltinių pasakojimus galima daryti prielaidą, kad partizanų pajėgos skilo po pirmojo NKVD šturmo. Patyrę nuostolius NKVD padaliniai turėjo reorganizuotis, pasipildyti šaudmenų atsargas, sutvarkyti ir evakuoti sužeistuosius. Labiausiai tikėtina, kad pasinaudodami minėta pauze mažiausiai du partizanų būriai, vadovaujami J. Neifaltos-Lakūno ir A. Senkaus-Vanago, prasiveržė pro apsupimą ir išsiskirstė miške. Ant kalvos viršūnės liko apie 20 partizanų, kurie tęsė mūšį apsupime (Noreika D., Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2012, nr. 1 (31), p. 103). Apie prasiveržimą R ir PR kryptimis liudija šioje kalvos pusėje ir atokiau nuo jos fiksuoti radiniai – įvairaus kalibro partizanų pamesti šoviniai (vyrauja vokiški, 7,92 mm kalibro), įstrigusios grunte 7,92 mm kalibro kulkos, granatų fragmentai, vokiškos uniformos saga, 7,65 mm kalibro pistoleto šovinys. Kulkų koncentracija šiame sektoriuje patvirtina ugnies sutelkima viena kryptimi (3 pav.). O ŠR ir ŠV kryptimis fiksuoti mėginimai prasiveržti, tačiau šie mėginimai

2 pav. Medyje įstrigusi 7,62 mm kulka (radimvietė 17), NKVD šauta partizanų kryptimi. G. Lukaševičiaus nuotr.

Fig. 2. A 7.62 mm calibre bullet found lodged in a tree (findspot 17), fired at the partisans by the NKVD.

3 pav. MG-42 kulkosvaidžio 3 tūtelės su charakteringa kulkosvaidžiui deformacija (radimvietė 21) iš partizanų paleistos kulkosvaidžio papliūpos vietos. G. Lukaševičiaus nuotr.

Fig. 3. Three MG–42 cartridge cases showing deformation consistent with machine-gun use (findspot 21), fired in bursts by the partisans.

galėjo būti nesėkmingi arba klaidinančio puolimo manevras, vėliau sutelkiant visas pajėgas prasiveržti priešinga (PR) kryptimi.

Po pauzės NKVD neskubėjo šturmuoti kalvos, tačiau išstatė kulkosvaidžius iš kelių krypčių. Archeologinių tyrimų metu surinkti duomenys patvirtina, kad iš V pusės buvo mažiausiai viena kulkosvaidžio pozicija, išstatyta ant gretimos aukštumos, atidengusi ugnį iš šaulių ginklų ir kulkosvaidžių salvėmis.

Analizuojant tarybinius raportus, matyti, kad priešas sutelkė visus arčiau turimus pajėgumus kalvos šturmui siekdamas ją užimti (Žygelis D., 1945 m. gegužės 16 d. Kalniškės mūšis, *Karys*, 2015, nr. 5, p. 50). Tai sudarė galimybes sėkmingai išsisklaidyti miške prasiver-

žusiems partizanams, nes atokiau nuo kalvos nebuvo kam jų atkirsti. Bandymas šturmuoti aukštumą, ginamą ten likusių partizanų, buvo nebe toks aktyvus. Sutemus kovos veiksmai buvo nutraukti, ant kalvos likę partizanai išlaikė pozicijas iki galo. Pozicijos paliktos tik priešui pasitraukus kartu išnešant mažiausiai vieną sunkiai sužeistą partizaną.

Žinoma, kad Kalniškės mūšyje žuvo 43 partizanai. Galima numanyti, kad didelė dalis jų žuvo ne ant Meškakalnio kalvos, o prasiveržimo metu. Pagal radinius prasiveržimo kryptyje prasiveržimo metu galėjo žūti apie 11 partizanų, nes paprastai žūties vietoje aptinkami pabirę iš šovininių ar kišenių, deformuoti nuo tiesioginio pataikymo šoviniai, asmeniniai daiktai – lenktiniai peiliukai, ekipuotės dalys, kiti daiktai. Pirmieji nuostoliai patirti ryte, mažiausiai vienas žuvo V šlaito apačioje, kur surasta kariška diržo sagtis. Kita dalis žuvo prieš mūšį ir po jo, susiduriant su miške ir pamiškėje išdėstytais postais ar patruliais. Gegužės 17 d., kitą dieną po mūšio, skirtingose vietovėse žuvo dar 5 partizanai.

Nukautų NKVD karių skaičių raportuose bandyta slėpti, nurodant tik 4 žuvusius ir 7 sužeistus. Įvairūs kiti šaltiniai teigia, kad nukautų tarybinių karių skaičius viršija 400 (Žygelis D., 1945 m. gegužės 16 d. Kalniškės mūšis, *Karys*, 2015, nr. 5, p. 51). Vertinant iš kareiviškos patirties, labiau tikėtina, kad žuvo apie 40 žmonių. Partizanai su savimi negalėjo turėti tiek šovinių, kad kelias valandas išlaikytų šaudymo tempą ir nukautų 400 tarybinių karių.

Po mūšio gyvi likę partizanai išsiskirstė miško masyve, stengėsi pereiti į kitus miškus, glaudėsi rėmėjų sodybose. Nukautieji buvo niekinti Simne ant grindinio, vėliau užkasti. Po mūšio Lakūnas nebevadovavo savo daliniui iki pat žūties (1945 m. lapkričio 20 d.). Vėliau partizanai vėl susitelkė Kalniškės miške ir tęsė kovą.

The investigation of the site of the Battle of Kalniškė

In 2023, an archaeological investigation was carried out at the site where Lithuanian partisans fought in the Battle of Kalniškė (Lazdijai district, S Lithuania). Three areas were surveyed visually and using metal detectors (18.74 ha in total). In area 1, at the proposed memorial site, probes and shovel test pits complemented the metal detector survey, covering 1,814 m^2 (0.18 ha). The investigation of area 1 revealed no features associated with the battle, and most battle-related finds were concentrated in the central part – in the protected area – and in the W part. A total of 204 findspots were identified in the memorial site and its immediate surroundings (largely in the W part; Fig. 1).

The investigation results allowed it to be determined that the hill was attacked from the NW–W and the NE–N. (Fig. 2). The breakthrough in the E and SE directions was evidenced by finds on the hillside and in its vicinity: cartridges of various calibre dropped by the partisans, bullets lodged in the ground, grenade fragments, and a button from a German uniform. The survey confirmed that the partisans attempted to break through in the NW and NE directions but were unsuccessful, or sought to misdirect the opposing force before later concentrating all their forces in the opposite (SE) direction (Fig. 3). Most of the partisans were probably killed during these manoeuvres. The NKVD were in no rush to storm the hill, but instead positioned machine guns from several directions. One confirmed machine gun position was on an adjacent hill to the W, where small firearms were used in conjunction with machine-gun salvos. The finds collected from the hill are exclusively partisan-related, confirming the fact that the hill was never taken.